

JURNALUL CALIOPIEI (PIA) BRĂTIANU DIN TIMPUL OCUPAȚIEI GERMANE A BUCUREȘTILOR, 1916–1918

VENERA ACHIM
(Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”)

În memorialistica românească a primului război mondial, scrierile membrilor familiei Brătianu ocupă un loc aparte, nu doar prin prisma importanței politice a Brătienilor, ci mai ales datorită informațiilor cuprinse. O parte a acestor scrieri au fost deja publicate¹. În articolul de față ne vom ocupa de jurnalul Caliopei (Pia) Brătianu, mama lui Ion I.C. Brătianu, prim-ministrul în funcție, jurnal ținut la București în timpul ocupației germane².

Caliopia (Pia) Brătianu s-a născut în anul 1841, în localitatea Pleșoiu din județul Vâlcea, într-o familie de mici boieri (Pleșoianu). După moartea prematură a părinților, a fost crescută de bunica maternă, Sultânica Capelleanu, care i-a transmis principii de viață bune și sănătoase, dar fără să-i ofere și șansa unei instrucții temeinice. Cu resurse materiale limitate, familia a înscris-o pe tânără la pensionul mai puțin pretențios din Craiova, unde boierii olteni își trimiteau copiii la învățătură. De aceea, conștientă de superficialitatea educației sale școlare, după căsătoria cu Ion C. Brătianu în 1858, tânăra doamnă Brătianu a cerut profesori și a luat lecții de franceză, istorie, literatură și gramatică³.

Povestea căsătoriei cu Ion C. Brătianu, care astăzi pare ciudată, dar era des întâlnită în epocă, este spusă chiar de Pia Brătianu, într-o însemnare dintr-un jurnal din anul 1919, menționat de Sabina Cantacuzino în cartea ei despre familia

¹ Sabina Cantacuzino, *Din viața familiei Brătianu. Războiul, 1914–1919*, vol. II, <București>, Editura Universul, 1937 (ediția a II-a a apărut în 1996, București, Editura Albatros); Pia Alimăneșțianu, *Însemnări din timpul ocupației germane 1916–1918*, București, Imprimeriile Independența, 1929 (reeditare în 2017, București, Editura Corint); Eliza Brătianu, Ion I. C. Brătianu, *Memorii involuntare*, București, Editura Oscar Print, 1999; Gheorghe I. Brătianu, *File rupte din cartea războiului*, București, Editura Cultura Națională, f.a. (jurnal reeditat în 2006, București, Editura Scripta); Nicolae I. Pillat, *Silhouettes de ma famille*, Paris, Les Presses de l'Imprimerie A. Siro, Paris, 1943 (reeditare cu titlul *Siluețe din familia Brătianu*, București, Editura Vremea, 2008).

² În acest sens, vezi și alte jurnale ale unor doamne din înalta societate românească: Venera Achim, *Bucureștii în timpul ocupației germane, 1916–1918: Jurnalul Piei Alimăneșțianu*, în „Studii și Materiale de Istorie Modernă”, XXVII, 2014, p. 97–105; eadem, *Ocupația germană din 1916–1918 în jurnalele doamnelor române*, în „Studii și Materiale de Istorie Modernă”, XXIX, 2016, p. 71–82.

³ Pia Brătianu a rămas dornică să învețe până la sfârșitul vieții: „Mă mir câteodată că la vârsta de 75 de ani s-o intereseze totul: știința, literatura, gospodăria, agricultura, arta. Este la curent cu toate”, menționa Pia Alimăneșțianu, *op. cit.*, p. 50.

Brătianu⁴. Pia Brătianu scrie că, la numai două săptămâni după ce s-au cunoscut, a acceptat toate condițiile puse de viitorul soț: „o viață de jertfă când interesele țării le va cere”, adică să renunțe la confortul vieții în oraș (s-a mutat la București numai atunci când educația copiilor a impus-o), să trăiască mereu cu teama că bărbatul ei ar putea fi închis sau exilat, să-și sacrifice averea, altfel spus, să devină soția unui „om al cărui țel în viață era țara”. Pia Brătianu s-a dovedit a fi și ea o persoană cu dragoste de țară, gata mereu de sacrificiu. Pentru familie, ea a fost liantul principal și mama ideală. A născut opt copii, din care au trăit șapte, pe care i-a educat după principii severe: Florica (născută în 1862, a murit la trei ani), Elena (Sabina, căsătorită Cantacuzino, 1863–1941), Ion (Ionel, 1864–1927), Constantin (Dinu, 1866–1950), Vintilă (1867–1930), Maria (Mariuța, căsătorită Pillat, 1868–1830), Tatiana (Tați, căsătorită Niculescu-Dorobanțu, 1870–1940) și Pia (căsătorită Alimăneștianu, 1872–1946). Putem spune că întreaga ei viață s-a derulat între grija pentru copii și susținerea activității politice a soțului, până la moartea acestuia în 1891, apoi între activitatea politică a fiilor și cauzele filantropice ale fiicelor⁵.

Pia Brătianu s-a implicat în mai multe proiecte filantropice și culturale până la sfârșitul vieții. Menționăm că, după încheierea primului război mondial, ea a început, alături de fiica sa Pia⁶, un proiect cultural, al cărui sfârșit nu a mai avut însă bucuria să îl vadă, deoarece a murit în februarie 1920, la 79 de ani. Era vorba de construcția unei școli în București, *Institutul de puericultură și educatoare*. Școala a fost donată statului român în 1925, cu terenul din jur (5000 m²), locuințe pentru director și personalul de serviciu, cabinet medical, teren de sport, grajduri pentru cai, garaj, mobilier și tot inventarul necesar⁷.

Jurnalul Piei Brătianu-mama este menționat de Pia-fiica în jurnalul propriu. Aceasta notează în mai multe rânduri că mama „își scrie jurnalul și citește” (însemnare din 29 ianuarie 1917) sau „scrie și plânge neîncetat” (16 martie 1917)⁸. Cu certitudine că jurnalul Piei Brătianu-mama a avut un număr mare de pagini, dar, între manuscrisele familiei Brătianu aflate la Biblioteca Academiei Române (A 1226, pachet), am găsit doar câteva fragmente, anume 34 de pagini de format mic, obținute prin îndoirea filelor unui caiet de școală. După spusele custodelui bibliotecii, doamna Ileana Cristescu, aceste însemnări au mai fost văzute, în urmă cu mulți ani, de cel puțin doi cercetători, care le-au lăsat însă deoparte. Probabil puținătatea foilor și aspectul lor neîngrijit au făcut ca acest material să pară

⁴ Sabina Cantacuzino, *op. cit.*, vol. I, 1933, p. 27.

⁵ O frumoasă caracterizare a vieții Piei Brătianu a făcut nepotul său, Nicolae Pillat, *op. cit.*, p. 23: „Viața bunicii a fost trăită sub semnul abnegației și al simțului datoriei. A știut să fie soția lui Ion Brătianu, cu devotamentul cel mai afectuos, total, prin însuși modul în care îi conducea casa, prin educația dată copiilor săi, prin interesul pe care îl arăta vieții politice a soțului, prin primirea pe care o făcea prietenilor lui, prin dragostea pentru țara sa.”

⁶ Numele Pia a fost purtat de femeile din familia Brătianu generații la rând. În jurnalul Piei Brătianu apare cu acest nume, pe lângă fiica Pia, și strănepoata Pia Pillat, fiica lui Ion, fiul Mariuței.

⁷ Școala există și astăzi și poartă numele fondatoarei, Pia Brătianu.

⁸ Pia Alimăneștianu, *op. cit.*, p. 50, 73.

neinteresant. Cu câteva excepții, foile nu sunt numerotate, nu sunt datate și nici nu sunt puse în ordine. Sunt scrise cu creionul și sunt greu lizibile, iar unele cuvinte nu pot fi descifrate. Pentru Pia Brătianu scrisul a rămas toată viața unul școlăresc, inegal, cu destule greșeli, unele provenind din scrierea după ortografia veche sau „după ureche”, altele din păstrarea în scriere a unor litere din alfabetul de tranziție, pe care l-a învățat la pension.

Am încercat să ordonăm filele păstrate din jurnalul Piei Brătianu-mama urmărind *Însemnările din timpul ocupației germane, 1916–1918* ale Piei Brătianu-fiica, având în vedere că, în acei ani, cele două doamne au stat împreună în aceeași casă, au trăit aceleași evenimente pe care le-au comentat zilnic împreună, au primit aceiași oaspeți, le-au parvenit aceleași informații și au nutrit aceleași speranțe. Nu toate filele jurnalului se leagă însă, există pauze mari între ele, sensul unor însemnări este dificil de înțeles, odată ce sunt rupte dintr-un text mult mai mare. În partea a doua a acestui articol edităm ceea ce s-a păstrat din jurnalul ținut în anii 1916–1918 de Pia Brătianu. Pentru că am urmărit creionarea personalității autoarei doar prin prisma acestor fragmente de jurnal, am folosit în mică măsură surse suplimentare. Am adăugat informațiilor incomplete din jurnalul bătrânei doamne câteva date din scrisorile de familie din acest interval de timp, ale căror copii se află în același fond de arhivă de la Biblioteca Academiei Române⁹. Am completat cu unele lămuriri care apar în memoriile Sabinei Cantacuzino, publicate în 1937 cu titlul *Din viața familiei Ion C. Brătianu*, pe care le-am preluat însă cu grijă, dat fiind faptul că unele informații de aici nu concordă cu adevărul istoric, motiv pentru care au fost contestate de două doamne din înalta societate bucureșteană, Severa Sihleanu și Alexandrina (Lily) Fălcoianu, care i-au intentat Sabinei Cantacuzino în 1937 un proces de calomnie, încheiat abia în 1943.

Jurnalul Piei Brătianu-mama reflectă experiența personală trăită de o patrioată română în capitala aflată sub ocupație germană, atmosfera din familia rămasă la București și relațiile cu membrii familiei refugiați la Iași, atitudinea unor persoane din elita bucureșteană cu care autoarea s-a aflat în contact. Este o privire critică asupra întâmplărilor și oamenilor, a ceea ce se petrece în jur. Este o reflectare subiectivă a evenimentelor făcută de o persoană venerabilă, cu o bogată experiență de viață.

Trebuie să notăm de la început că informațiile din jurnal privitoare la ceea ce se petrecea în București și în teritoriul ocupat de armatele Puterilor Centrale sunt puține: comentarii ce țin de viața politică, înaintarea sau retragerea trupelor pe front, greutățile materiale suferite de populație. Sunt menționate măsurile luate de autoritățile de ocupație în București și abuzurile la care este supusă populația.

Știm din jurnalele membrilor familiei că, în timpul neutralității (1914–1916), Pia Brătianu a stat la Florica cu nepoții – copiii lui Dinu și Vintilă Brătianu. După

⁹ Este posibil ca o parte a însemnărilor mamei să fi fost copiate de fiică în scrisori adresate membrilor familiei aflați în refugiu la Iași. Acest fapt ne-a fost sugerat de stilul direct de adresare folosit în două rânduri în paginile avute în vedere, dar în pachetul de manuscrise aflat în Biblioteca Academiei Române nu am găsit dovezi în acest sens.

intrarea României în război (la 14/27 august 1916), a venit în București, unde a rămas și după instaurarea ocupației germane (noiembrie 1916 – noiembrie 1918). Era prea bătrână pentru a se implica fizic în acțiunile de caritate sau culturale, dar a fost tot timpul alături de fiicele sale, care au refuzat și ele să plece în refugiu la Iași, pe care le-a încurajat să reziste și să-și păstreze moralul și credința în victoria cauzei românești.

În familia Brătianu s-a dezbătut îndelung, în noiembrie 1916, când soarta Bucureștiului părea pecetluită, cine să plece la Iași și cine să rămână¹⁰. Au plecat bărbații, oameni politici care aveau o datorie față de țară. Au rămas femeile: Pia Brătianu-mama, în vârstă de 75 de ani, cu cele patru fiice: Sabina, Mariuța cu doi nepoți, Tatiana și Pia, nora Lia (soția lui Vintilă) cu un copil de trei ani. Și ele considerau că aveau de îndeplinit o datorie față de români. Răspunsul mamei la rugămintea lui Ionel de a-l însoți la Iași este edificator: „Eu rămâi aici. Nu că aș vrea să mă despart de tine, te-aș urma oriunde, dar simt că acolo unde vă duceți nu ți-aș fi un sprijin, ci mai mult o mare grijă și ți-aș îngreuna poate chiar datoria. Pe de altă parte, faptul că mă lași aici va încuraja mai mult pe cei ce rămân în urma ta”¹¹. Rămânerea unei părți a familiei Brătianu în București era un simbol – simbolul rezistenței în fața vrăjmașului. Notăm faptul că au rămas în capitala ocupată și multe alte familii din elita politică și socială a țării.

Despărțirea familiei, după retragerea guvernului la Iași și plecarea în teritoriul liber a bărbaților, a provocat o durere mută tuturor. Pia-fiica notează în jurnalul ei: „Nici o lacrimă nu s-a vărsat în clipele acelea, nici din partea celor care plecau în pribegie, nici din a celor ce rămâneau prada vrăjmașului”¹². Sabina menționează și ea: „Nu plângeam niciunul. De aci înainte n-am plâns niciodată unii față de alții”¹³.

Începea calvarul. Ocuparea Bucureștiului, la 23 noiembrie/6 decembrie 1916, a produs spaimă, derută și neliniște. Membrii familiei Brătianu au avut de suferit și din cauza notorietății numelui lor. Cum scria Pia Brătianu-fiica, dintre toți românii, „ura cea mare [a ocupanților] este asupra Brătienilor, [...], ură ațâțată și de germanii din țară și [...] de românii germanofili rămași aici, după spusele lor spre a apăra populația”¹⁴. Ca urmare, doamnele Brătianu au fost ținta jignirilor, șicanelor și persecuțiilor din partea autorităților de ocupație. Ele s-au confruntat cu percheziții și rechiziții făcute cu orice prilej, la orice oră. Casele lor au devenit loc de încartiruire a ofițerilor germani și au fost devastate. Împotriva doamnelor Brătianu ocupantul a luat chiar măsura internărilor. Chiar și bătrâna Pia Brătianu a fost amenințată cu internarea la una dintre mănăstirile din jurul Bucureștiului, dar amenințarea nu a fost pusă în practică datorită protestelor reprezentanților țărilor neutre și chiar ale germanofililor români¹⁵.

¹⁰ Sabina Cantacuzino, *op. cit.*, II, p. 22–23.

¹¹ *Ibidem*, p. 23.

¹² Pia Alimăneștianu, *op. cit.*, p. 3.

¹³ Sabina Cantacuzino, *op. cit.*, II, p. 29.

¹⁴ Pia Alimăneștianu, *op. cit.*, p. 10.

¹⁵ *Ibidem*, p. 14–15, 63.

Casa prim-ministrului Ion I.C. Brătianu a fost rechiziționată printre primele de armata germană. A fost rechiziționată și casa soților Sabina și Constantin (Costache) Cantacuzino, care au fost internați separat: Sabina 9 luni la mănăstirea Pasărea, doctorul Cantacuzino la Rahova. Ofițerii și soldații germani instalați în casele Brătienilor au distrus tot ce nu au putut fura. Pe una dintre foile jurnalului, Pia Brătianu-mama notează: „La Ionel acasă au luat aramurile de la bucătărie pentru care au dat un bon, când au luat pe cele din sala de mâncare nu au mai dat nimic, mi se pare că acei ofițeri le-au păstrat pentru ei acele frumoase piese. Se iau și bronzurile, statuile și fel de fel de obiecte de artă”.

Jafuri și distrugeri au avut loc și la moșia Florica. Administratorul moșiei, Gheorghiu, i-a scris Sabineei cum a salvat cele mai valoroase cărți din bibliotecă lipind pe dulapurile cu cărți o hartă mare a regiunii, ca și cum ar fi fost lipită pe perete. El încheie cu un raport al distrugerilor și o roagă pe doamna Cantacuzino să nu o tulbure pe Pia-mama cu astfel de vești. Se pare însă că bătrâna doamnă a fost la curent cu ce se întâmpla la țară și cu raționalizarea alimentelor. Ea a notat în jurnal: „unde se dă două sute grame de făină de om și la țară 3 sute de malai. Eată hrana țăranului la țară când i se cere să muncească holdele. Au fost proprietari care au protestat și au apărut muncitorii, dar sunt care dau brevete de bună purtare la toți hoții de germani”, care „vor să mai pue mâna și pe proviziile din Moldova ca să le pornească la ei”. Pia Brătianu nu conținește a-i numi pe ocupanții germani și pe colaboratorii lor vrăjmași, hoți, trădători, mișei, odioși, „aceste brute ce se cheamă oameni, sunt îngrozitori și este o mare ură peste tot în contra lor”.

Pentru cei rămași acasă, ca și pentru cei refugiați la Iași, lipsa știrilor era greu de îndurat. La București mai ales, știrile erau obținute cu greutate și erau nesigure. Uneori „vești bune” însemna lipsa veștilor. Dar veștile rele, adevărate sau nu, se răspândeau rapid, precum faptul că în ianuarie 1917 un aeroplan ar fi bombardat la Iași casa lui Vintilă Brătianu (știre falsă). O prietenă, Lizeta Grueff, reușea să le trimită doamnelor Brătianu uneori ziare franceze. În jurnalul Piei Brătianu găsim notat, probabil în toamna anului 1917: „în ziarul german de aici (se referă, cu siguranță, la „Bukarester Tageblatt”, oficiosul administrației germane de ocupație) nici nu se vorbește nimic, ca să nu le dea idee și acesta este singurul fapt favorabil și serios pentru cauza noastră”. Altădată, când știrile se înmulțesc, și doamna Brătianu scrie în jurnal: „ziare franceze am avut câteodată câte un număr din Timpul francez, ce bine mi-a făcut să-l citesc. Acum nu le mai avem nu se mai pomenește nici cum” (însemnare fără dată). Pia Brătianu înregistrează vestea tulburărilor de pe front și a izbucnirii revoluției ruse abia spre sfârșitul lunii ianuarie 1918: „s-au suprimat toate diarele negreșit că nu știm cât este de mare și gravă această grevă sau mai bine revoluție și de care abea se vorbește în diarele de aici, censura nu permite să să spue mai nimic”. Totuși, Pia Brătianu sintetizează puținele date pe care le are și scrie: „încep și eu să văd că mai avem și noroc după ceea ce s-a mai petrecut bine cu luptele din Moldova și prin care ne-am stabilit eară reputația noastră cea veche de șoimi în război, eri se spunea într-o depeșă că reprezentanții guvernelor Antantei au cerut de la Petrograd să să facă plebiscit în Basarabia ca să declare și această republică la cine vrea să să atașeze, desigur va vrea la țara noastră”. Pe măsură ce

trecea timpul și soarta războiului se schimba, s-a schimbat și posibilitatea de a obține informații la zi. Cităm din jurnalul Piei Brătianu, unde de la: „Se spune în ziarele lor de aici că este remaniere ministerială, se spune că Marghiloman vrea să bage cu orice preț pe Stere în minister, se spune că îi este teamă să-l lase afară, și acesta spune ziarului că nu vrea să intre cu nici un chip în minister și a cerut în numărul de alaltăieri al ziarului lui să facă ceva pentru țărani să li să dea pământuri” (nedatat, dar cu siguranță de la începutul anului 1918), se ajunge la: „grevele din Germania par să fie chiar trecute prin censura foarte bune, au fost ciocniri serioase, chiar moarte și răniți între uvrieri și poliție, s-au răsturnat vagoane de ale tramvaiului pe ulițe care desigur au servit de baricade, numărul greviștilor trebuie să fi fost foarte mare”, sau la: „Știrile ce au citit Pia aseară în ziarele cele de la Viena și chiar de la Berlin sunt tot bune pentru cauza ce ne interesează” (5 februarie 1918).

Celor din București le-au lipsit multă vreme veștile de la membrii familiei trăitori în Iași. Prima veste ajunsă în București după despărțire a fost o telegramă trimisă de Vintilă Brătianu, sosită pe 11 februarie 1917 cu textul tăiat de cenzură, iar o a doua – o scrisoare – a fost primită pe 10 iunie 1917. În primele șase luni ale ocupației germane, doamnele Brătianu din București au primit numai două expediții de la Iași. O corespondență regulată între București și Iași s-a desfășurat numai din februarie 1918, când România a cerut pace separată Puterilor Centrale și au început tratativele¹⁶.

Ignorând distanța, Pia-mama își scrie frământările în jurnal: „Dați-ne știri de voi toți, ca să știm ce faceți și cum sunteți și despre ce se petrece acolo, fiindcă aici nu putem ști nimic adevărat”. Sau în altă parte: „Astăzi sunt foarte tristă de știrile cele rele ce ne spun acești vrășmași care ne dezolează, trimiteți-ne tot ce puteți, ziarele ce se publică liber, mai cu seamă știri despre fiecare din voi ca să știu cel puțin că sunteți sănătoși, și nu vi s-a întâmplat nimic rău”. Abia în 23 martie 1918, o lungă scrisoare a lui Dinu Brătianu către sora sa Sabina Cantacuzino¹⁷ a îndeplinit dorința mamei. El le scrie, de fapt, tuturor doamnelor Brătianu: „Am primit o grămadă de scrisori de ale voastre din care vedem cât sunteți de ahtiați de știri de noi și din Franța. Din jurnale nu puteți afla multe pentru că cenzura lui Marghiloman șterge tot și nu lasă să treacă decât știrile care le convin”. Prin această scrisoare cei de acasă au fost puși la curent în primul rând cu noutățile politice și militare, și abia apoi cu cele petrecute în familie și cu zvonurile care circulau prin Iași.

Comportamentul pe care l-au avut în anii ocupației unele persoane cu autoritate în societatea românească a dezamăgit-o pe bătrâna Pia Brătianu. Fiica Pia scrie despre mama ei că sunt momente în care „nu se coboară din odaie. Toți cei ce vreau să o vadă, se urcă sus și toată ziua se perindă prietene și chiar persoane pe care nu le cunoștea până la ocupație. Unii vin să-i țină de urât, alții să-i istorisească păsurile, mulți să ia putere de răbdare de la dânsa”¹⁸. Tot fiica scrie despre mamă că nu a mai primit-o în casă pe Alexandrina (Lily) Fălcoianu, „care într-o zi s-a

¹⁶ Tratatul de pace dintre România, pe de o parte, și Germania, Austro-Ungaria, Bulgaria și Turcia, de cealaltă parte, s-a încheiat la București la 24 aprilie/7mai 1918. România a cedat Dobrogea, a acceptat rectificări de frontieră pe linia Carpaților și a încheiat o convenție economică defavorabilă.

¹⁷ B.A.R., Mss., A 1226, pachet.

¹⁸ Pia Alimăneștianu, *op. cit.*, p. 50.

apucat să laude pe nemți”. Domnișoara Fălcoianu, care în ultimele zile ale anului 1916 preluase de la Sabina Cantacuzino direcțiunea spitalului 108, le interzisese doamnelor Brătianu să mai vină la spital, pentru că numele Brătianu atrăgea din partea ocupantului ura asupra instituției. Din același motiv, surorile Brătianu erau evitate și la acțiunile de binefacere. Atitudinea Piei Brătianu-mama în această chestiune a fost fermă. Chiar ea povestește întâmplarea într-una dintre scrisorile adresate fiilor aflați la Iași: „Lily Fălcoianu este cu totul cu germanii aci. În spitalul ce dirijează vorbea prizonierilor de față cu Sabina rău pe români și le spunea bine de germani [...]. Venea pe la mine, chiar când era Sabina și Lia la Pasărea¹⁹, și îmi spunea rău de voi, de guvernul românesc, spunându-mi cel mai mare bine de germani, până când am fost silită să-i spun să o rog să nu mai vorbească astfel de ai noștri, a urmat, am eșit afară, ca să nu mai urmeze, abia m-am întors și a continuat iar. Am luat decizia de a nu o mai vedea, și nu numai eu, dar și pe Pia au indignat-o cu simțămintele ei cele rele de fanariotă.”²⁰

Doamna Brătianu nu o mai primea nici pe Martha Bibescu²¹. Atunci când Martha Bibescu i-a spus că ar dori să vină în vizită, dar se teme să nu fie văzută de cei ce aveau misiunea să-i supravegheze pe Brătieni, i s-a răspuns să nu se obosească, deoarece s-ar compromite în ochii germanilor²², și că „nu vroi să văz astfel de persoane, care rezonază ca ea, îmi face mare rău”. Referindu-se la această categorie de compatrioți, Pia-mama scrie în jurnal că pe acei „mișei nu i-am mai primit la mine și când au venit i-a văzut Pia (fiica)”.

Slugărnicia unora dintre funcționarii români, mai ales a celor de rang înalt, era disprețuită nu numai de bucureșteni, ci și de autoritățile germane. Doamna Brătianu notează în jurnal: „Mackensen a spus unui ofițer austriac că Marghiloman este o mare secătură, lichea și un trădător de neamul lui, că nu face altceva decât să-i spue rău de români. Tot el a spus că nu se teme aici decât de Brătieni, dar trebuie să-i facem să plece din țară” (nedată, de la începutul ocupației).

Am menționat că și Pia-fiica a ținut un jurnal, care este sistematic și mult mai bogat, și am reprodus câteva citate din el. Nu întotdeauna însă cele două jurnale, al mamei și al fiicei, converg. Semnalăm aici o astfel de situație. Fiica, tolerantă, vorbește despre un amic al familiei, pictorul Ștefan Popescu²³, pe care îi face plăcere să-l vadă, căci „are un suflet bun, ceva copilăresc al artistului, ceva deosebit în firea lui, atât de modest încât nu ai niciodată impresia că te afli în fața unuia din marii artiști ce i-a avut Țara”. Despre el spune că „l-am găsit foarte impresionat de teoriile lui Stere”, dar că „nu este deloc germanofil; dimpotrivă dorește înfrângerea lor, dar are ca toți artiștii o fire prea impresionabilă și cam pesimistă.

¹⁹ E vorba de internarea la Pasărea a celor două cumnate.

²⁰ Scrisoare din 20 martie 1918; B.A.R., Mss., A 1226, pachet. Pia Brătianu a adăugat numele altor doamne din înalta societate românească ajunse în conflict cu Lily Fălcoianu din cauza sentimentelor sale germanofile declarate.

²¹ Marta Bibescu (1889–1973), scriitoare, om politic și diplomat.

²² Pia Alimăneștianu, *op. cit.*, p. 62.

²³ Ștefan Popescu (1872–1948), pictor format la München și Paris, membru al Academiei Române (din 1936), unul dintre pictorii favoriți ai reginei Maria.

Pe de altă parte mai are ca scuză și starea sufletească a soției sale, care și-a pierdut singurul fiu, un băiat eminent și plin de vitejie. Nemângâierea ei îl face să vadă lucrurile în negru”²⁴ (însemnare din 28 ianuarie 1917). Nu așa vede lucrurile mama. După ce descrie situația doamnei Popescu, cu un fiu dintr-o căsătorie anterioară cu liberalul Gheorghe Pallade²⁵, fiu pe care l-a pierdut în război, bătrâna doamnă face considerații pe marginea situației familiei Popescu și a modului cum ar fi trebuit să se comporte doamna Popescu: „Pe lângă toate turmentele ce am avut zilele acestea au mai sosit ieri și d-na Popescu care este foarte pesimistă, [...] nu are nici un patriotism și șovinism într-însa (nu au avut niciodată). [...] Acum în nenorocirea ei cea mare nu mai simte pe a țării ei, în egoismul ei nu înțelege. Nici cât au fost soția lui Pallade (a acestui bun român și mare patriot), a fost femeia cea mai nenorocită cu dânsul, nu l-a priceput și nu a priceput această mare viață ce au dus acesta cât a trăit, să-l ajute, să-l încurajeze și să-l susțină, a combătut tot ce făcea el, nu-l înțelegea [...] A trebuit să divorțeze, să moară Pallade, să se mărite cu Ștefan Popescu, pentru care are mai mare afecție [...]”. Pallade ar fi fost omul „cu care ar fi trebuit, dacă d-na Popescu era o femeie cu simțăminte bune să-și creeze idealuri și să se înalțe până la el, nu să-l coboare pe el la ea, la viața ei strâmtă și cu vederi egoiste. Cu toate acestea mi-a fost milă de ea și am plâns-o fiindcă trebuie să sufere foarte tare în egoismul ei, și să nu găsească în această mare nenorocire ce are de a pierde pe fii-său că acesta și-a făcut datoria către țara lui și ea a făcut cel mare sacrificiu”. Pia-mama vorbește și despre o altă mamă care și-a pierdut fiul în război, o „doamnă doctor Crăciunescu de la Turtucaia”. Spre deosebire de doamna Popescu, această doamnă „mi-a spus că a uitat nenorocirea ei pe lângă nenorocirea țării. Iată deosebirea între aceste două mame, iată deosebirea între simțămintele mari și cele mici, care le are fiecare în inima lui”. Așa înțelege Pia Brătianu sacrificiul pentru țară: „Ce poate o mamă să facă pentru țara ei, de a da ce are mai scump pe lume, viața fiului ei, nu zicu să fie mândră de aceasta, fiind o adevărată mamă nu are acest simțimint”.

Puținele pasaje vesele din jurnal sunt cele în care doamna Brătianu se referă la strănepoții ei din partea Mariuței, copiii poetului Ion Pillat, Sandu și Pia. Sandu „avea așa față bună” și „râdea cu gurița plină de dinți [...], are niște dinți de toată frumusețea și când îi zic unde sunt dinții cască gurița și îi arată”. Pia cea mică „vorbește multe vorbe, și surâde, dar lui Sandu trebuie să-i scot vorbele, pe când ei îi curg vorbele, și când nu le spune din gură le spune din ochii ei cei frumoși”. [...] „Îl aștept întotdeauna cu o tartină de pâine”.

Nu s-au păstrat filele de sfârșit ale jurnalului Caliopiei Brătianu pentru a putea înregistra bucuria victoriei. Voi reproduce însă un fragment din jurnalul Piei-fiica (1 ianuarie 1917): „Pe mama o admir. La vârsta ei, despărțită de cea mai mare parte din copii, neștiind de-i va mai vedea, este plină de nădejde și chiar când are clipe de îndoială, știe să le înlăture. Viața sbuciumată ce a dus din tinerețe până la

²⁴ Pia Alimăneștianu, *op. cit.*, p. 48–49.

²⁵ Gheorghe D. Pallade (1858–1903), avocat, om politic, ministru în mai multe guverne liberale.

bătrânețe, în exil, războaie și lupte politice îndârjite, i-au oțelit poate sufletul mai mult ca nouă celor tineri, care am dus un trai cu mai puține frământări. Totuși, cât trebuie să sufere în ea. Să dea Dumnezeu ca să vadă ceea ce nu credea nimeni că va vedea generația noastră: România Mare, făurită cu ajutorul fiilor ei, precum a văzut România Mică făurită cu ajutorul bărbatului ei”. Visul s-a împlinit pentru această „ființă de o rară modestie și de o nobilă simplitate, [...] care a avut aceeași înțeleaptă seninătate în fața bucuriilor și durerilor vieții”²⁶.

**JURNALUL CALIOPEI (PIA) BRĂȚIANU, 1916–1918
(FRAGMENTE)***

[f.] 3

[...] vrășmași Abel și Cain. Mackensen²⁷ au spus unui ofițer austriac că Marghiloman²⁸ este o mare secătură, lichea și un trădător de neamul lui, că nu face altceva decât să-i spuie rău de români. Tot el au spus că nu se teme aici decât de Brătieni, dar trebuie să-i facem să plece din țară, // fiindcă sunt prea primejdioși. S-au spus că o să le dea voie să vie din români ce vor voi de acolo, se va face liste și nu se va permite să vie nimeni decât cu aprobarea germanilor, numai la ai lor se va da voie. Desigur, aceasta trebuie să fie regula lui Marghiloman, ca să nu vie niciun liberal, decât aceea care vor primi să // intre în partidul trădătorilor.

Pe urmă s-au spus că trebuie să-și aducă și hrana acei care vor veni, precum și a celor mobilizați. Vor să mai pue mâna și pe proviziile din Moldova, ca să le pornească la ei, după cum fac aici, unde se dă doo sute grame de făină de om și la țară 3 sute de mălai. // Eată hrana țaranului la țară când i se cere să muncească holdele. Au fost proprietari care au protestat și au apărut muncitorii, dar sunt care da brevete de bună purtare la toți hoții de germani, este unu care se chiamă Goslev, acesta este asociat cu d-na Kirtopolu, care e-a cerut un ausweis pe care l-a vândut unui ovrei cu 30 de mii //

[f.] 4

de lei. S-au mai prezintat altul ca să-i dea și lui pentru acest preț, nu au mai cerut foaea [indescifrabil] să iscălească, l-au iscălit ea. S-au descoperit aceste hoții cu ausweisurile iscălite de aceștia. Scandal mare, neamțul au spus că el au iscălit numai unu, i s-au spus că sunt doo, au văzut fraudă d-nei, dar e-a fost milă să o denunțe (de nu l-o fi oprit superiorii lui fiindcă // lumea vorbește că Mackensen de aceea au fost bătut la Mărășești, fiindcă ș-au pierdut capul pentru aceasta).

Tot ce se născocesc aici sunt toate în contra lor. Acest hoț de neamțu, care făcuse un scandal așa de mare au vrut să-l pedepsească, când au revenit să o facă au intervenit d-nul Râceanu prefectul, care este cea mai mare canalie, asuprește pe români // și ține numai cu nemții. S-au purtat foarte rău și acesta și au pus pe mulți proprietari să-i dea atestat de bună

²⁶ Pia Alimăneștianu, *op. cit.*, p. 32.

* Redăm însemnările Piei Brătianu cu intervenții minime, notate între paranteze drepte. Pentru că filele sunt, cu puține excepții, nenumerate, le-am ordonat în ordinea considerată de noi logică și am marcat sfârșitul lor cu //. Acolo unde textul a fost întrerupt am folosit paranteze drepte cu puncte de suspensie. Am introdus tacit semnele de punctuație, cratimele și articolele hotărâte acolo unde lipsesc.

²⁷ Anton August Ludwig von Mackensen (1849–1945), feldmareșal german.

²⁸ Alexandru Marghiloman (1854–1925), avocat, om politic conservator, prim-ministru în perioada martie–noiembrie 1918.

purtare și să rămâie unde erea. Numai d-na Râmniceanu²⁹ și cu d-na Folștescu și Petrescu³⁰ nu au iscălit aceasta din urmă, desigur din cauză că e-a spus ofițerul german [indescifrabil] care locuște la dânsa că este hoț. De obicei, când îi prinde cu hoții, se face că-i pedepsește, însă nu au pedepsit pe nici unu // niciodată, îi trimite în alt loc cu câștiguri mai mari, ca să îmbogățească și pe alții de ai lor. //

Am pornit mai multe scrisori și pachete prin d-nul Papiniu, fetele au scris și au explicat pentru cine erea, sper că se vor primi. Am văzut pe bietul Dinu [doctor, prieten de familie], care au venit să ne vază. Am plâns cu el nenorocirile ce au avut, sărmanul abia acum se spusese d-nei Pherikyde de pierderile ei, toată lumea le cunoștea. // [...]

[f.] 6

Ziarele ce ne-ați trimis și celelalte publicații, calendarul ne-a răcorit sufletul, toată lumea vrea să le citească. Mai aveți știri și publicații din occident? Ziare franceze am avut câteodată câte un număr din Timpul francez, ce bine me-a făcut să-l citesc. Acum nu le mai avem, nu se mai pomenește nicicum. Astăzi me-a sosit svestera cu copiii. // Să-i fi văzut cum [indescifrabil] cei ce se juca. Până să mă cobor la ei se dusesse Costache [Cantacuzino] să-i vază, l-am găsit cu ei, avea așa față bună. Râdeau cu gurița plină de dinți, mai cu seamă a lui Sandu³¹ are niște dinți de toată frumusețea și când îi zicu unde sunt dinți, cască gurița și îi arată. // Și Pia l-au ajuns. E-a eșit și câineștii [caninii], dar nu știe să mestece nimic ca el, îl aștept întotdeauna cu o tartină de pâine făcută, pe care o mușcă și o mestecă. Fetița vorbește multe vorbe, și surăde, dar lui trebuie să-i scot vorbele, pe când ea îi curge vorbele, și când nu le spune din gură le spune din ochii ei // cei frumoși.

Astăzi sunt foarte tristă de știrile cele rele ce ne spun acești vrășmași care ne dezolează, trimiteți-ne tot ce puteți de aici, ziarele ce se publică liber, mai cu seamă știri despre fiecare din voi ca să știu cel puțin că sunteți sănătoși și nu vi s-au întâmplat nimic rău. Pentru lucruri de casă și de îmbrăcat să nu aveți grijă, că vom împărți //

[f.] 7

cu noi tot ce avem și este destul. La Ionel acasă au luat aramurile de la bucătărie, pentru care au dat un bon, când au luat pe cele din sala de mâncare nu au mai dat nimic, mi se pare că acei ofițeri le-a păstrat pentru ei acele frumoase piese. Se ea și bronzurile, statui și fel de fel de obiecte de artă și acestea mi se pare că // merge la ei acasă, sunt niște hoții îngrozitoare, au anunțat că vor continua rechizițiile, dar vor rămâne care le vor face pentru ei. Aceștia se vor face și mai odioși. Vor să dezbrace oștirea care vine de uniforme, spune că să se îmbrace țivil, cu ce haine? Fiindcă aici nu mai este nimic, le ea pentru ai lor. Ofițerilor li s-au // spus că-i lasă pentru moment îmbrăcați în militari, dar nu pentru totdeauna, să se îmbrace în țivil. Se spune în ziarele lor de aici că este remaniere ministerială, se spune că Marghiloman vrea să bage cu orice preț pe Stere³² în minister, se spune că îi este teamă să-l lase afară, și acesta spune // ziarului că nu vrea să intre cu nici un chip în minister și au cerut în număr de alaltri al ziarului lui să se facă ceva pentru țărani, să li să dea pământuri. Prietenul nostru Emil³³ au împărțit la cei ce s-au întors din Moldova, le-a dat pământuri. //

Dați-ne știri de voi toți ca să știm ce faceți și cum sunteți și despre [ce] se petrece acolo, fiindcă aici nu putem ști nimic adevărat. Ce s-au făcut cu românii luați. // Au fost arestați mai toți.

²⁹ Zoe Râmniceanu, doamna de companie a reginei Elisabeta, vice-președinta Crucii Roșii românești.

³⁰ Soția lui Emil Petrescu (v. nota 33).

³¹ Sandu și Pia Pillat, strănepoții Piei Brătianu, copiii lui Ion Pillat, fiul Mariuței.

³² Constantin Stere (1865–1936), jurist, scriitor, om politic.

³³ Emil Petrescu (1858–1938), primar al Bucureștilor în anii neutralității.

Conflictul cu un ofițer întors din Moldova și un ofițer bulgar, acesta l-au scuipat pe al nostru, el e-a dat două palme, l-au închis, și cine știe ce e-o fi făcut în închisoare și-i va face pe urmă aceste brute ce se cheamă oameni, sunt îngrozitori și este o mare ură peste // tot în contra lor. Toate scrisorile ce s-au trimis cu ale noastre s-au trimis după adresă, și a Georgetei, mama ei este tot la Sinaia. Vrea să-i ceară un concediu în speranța să nu se mai întoarcă acolo, la ce servește această răutate cu care s-au pus pe ea să o ție de atâta timp acolo, la // vârsta ei, sârmana femeie, din norocire că este sănătoasă, dânsa și Marioara. Astă seară circulă în orași știrea că de când au acest succes pe frontul occidental, au pus și condiția să ea și armamentul din Moldova al oștirei. Va îmbrățișez cu dor și iubire pe toți. // [f.] 58

22 ian. – 11 feb. 1918

[...] aeroplane etc. Sper că nu vor ceda cu nici un chip, mai cu seamă de când s-au luat măsuri așa de severe, s-au suprimat toate ziarele. Negreșit că nu știm cât este de mare și gravă această grevă sau mai bine revoluție și de care abea se vorbește în ziarele de aici, censura nu permite să se spue mai nimic. // Și în ziaru german de aici³⁴ nici nu se vorbește nimic, ca să nu le dea idee și acesta este singurul fapt favorabil și serios pentru cauza noastră, încep și eu să văd că mai avem și noroc după ceea ce s-a mai petrecut bine cu luptele din Moldova și prin care // ne-am stabilit eară reputația noastră cea veche de șoimi în război. Eri se spunea într-o depeșă că reprezentanții guvernelor Antantei au cerut de la Petrograd să se facă plebiscit în Basarabia ca să declare și această republică la cine vrea să se atașeze, desigur va vrea la țara noastră. // [...]

Eri nu au mai fost nici o știre nooă despre luptele noastre cu maximaliștii. Pe lângă toate turmentele ce am avut zilele acestea, au mai sosit eri și d-na Popescu, care este foarte pesimistă, sârmana femeie trăește cu totul în lumea veche de aici, nu are nici un patriotism și șovinism într-însa (nu au avut niciodată). //

[f.] 159

4 feb./ 22 ian. 1918

Cât au fost soția lui Palady³⁵, (a acestui bun român și mare patriot) au fost femeia cea mai nenorocită cu dânsul, nu l-au priceput și nu au priceput această mare viață ce au dus acesta cât au trăit, să-l ajute, să-l încurajeze și să-l susție, au combătut tot ce făcea el, nu-l înțelegea // încât au ajuns să divorțeze. Copilul ce avusese n-o atașase mai mult la această viață, erea indiferentă și cu el, nu-l iubea. A trebuit să divorțeze, să moară Palady, să se mărite cu Ștefan Popescu³⁶, pentru care are mai mare afecție, afecție de mamă cu îngrijirile ce a // trebuit să-i dea având o sănătate foarte șubredă, să-i fie foarte devotată, să ducă o viață cu totul nooă decât aceea ce dusesse până atunci, să nu mai trăească decât pentru el, s-au expatriat zecimi de ani pentru sănătatea lui și artă, le-a întărit pe amândoa. Popescu trăise și învățase arta lui la Munich.

[f.] 160

22 ian – 4 feb 1918

Acum ce nu au înțeles niciodată de când trăește, oricât s-au desvoltat în urmă afecția de mamă ce au avut pentru acest copil, nu se poate să rezoneze cum rezonează și să nu o doară inima de mama tuturor, țara. Am mai văzut o mamă care își pierduse pe scumpul // fiu, d-na doctor Crăciunescu de la Turtuacea și care me-a spus că au uitat nenorocirea ei pe

³⁴ „Bukarester Tageblatt”.

³⁵ Corect Pallade (vezi n. 25).

³⁶ Ștefan Popescu (1872–1948), pictor.

lângă nenorocirea țării. Eată deosebirea între aceste două mame, eată deosebirea între simțimintele mari și cele mici, care le are fiecare în inima lui. D-na d-ra Crăciunescu au avut // ca soț un om de bine, un bun român, un bun patriot, fără să fie o inteligență și un om mare ca Palady, cu care ar fi trebuit, dacă d-na Popescu erea o femeie cu simțiminte bune, să-și creeze idealuri și să se înalțe până la el, nu să-l coboare pe el la ea, la viața ei strâmtă // și cu vederi egoiste. Cu toate acestea, me-a fost milă de ea și am plâns-o fiindcă trebuie să sufere foarte tare în egoismul ei și să nu găsească în această mare nenorocire ce are de a pierde pe fii-so că acesta ș-a făcut datoria către țara lui și ea au făcut cel mai mare sacrificiu. // De când s-au însurat, s-au dus la Paris unde și-au perfecționat-o și au dezvoltat-o. Acolo au putut și ea să se ocupe de unicul ei fiu și să se atașeze de el, pe care au avut nenorocirea să-l piarză în acest război. Acum, în nenorocirea ei cea mare, nu mai simte pe a țării ei, în egoismul ei nu înțelege nici //

[f.] 161

22 ian./ 4 feb. 1918 (f. 161)

ce poate o mamă să facă pentru țara ei, de a da ce are mai scump pe lume, viața fiului ei, nu zicu să fie mândră de aceasta, fiind o adevărată mamă nu are acest simțimint. Am petrecut cu această doamnă mai multe ore, m-au făcut să sufer să văd o astfel de mentalitate în aste timp- // -puri grele și penibile pe unde trecem. Ceea ce mi-a făcut bine erea mentalitatea d-nei Râmnicănu, care din când în când o aducea pe calea cea bună, erea însă de prisos. Nu vroi să văz astfel de persoane care rezonază ca ea, îmi face mare rău, eu când e-am văzut pe ea și pe Popescu în ce // idei erea acumă în urmă de când trăescu cu [indescifrabil] de aici, cei mai mișei, nu e-am mai primit la mine și când au venit e-a văzut Pia. //

5 Fevruarie/23 Ianuarie 1918, București

Știrile ce au citit Pia aseară în ziarele cele de la Viena și chiar de la Berlin sânt tot bune pentru cauza ce ne interesează pacea, grevele // din Germania par să fie chiar trecute prin censura foarte bune, au fost ciocniri serioase, chiar moarte și răniți între uvrieri și poliție, s-au răsturnat vagoane de ale tramvaiului pe ulițe care desigur au servit de baricade, numărul greviștilor trebuie să fi fost foarte mare, erea // [...]

[indescifrabil] ce au devenit d-nul Procopie cu soția lui? Ați avut prin telegrafie fără fir știrea de ce se petrece pe frontul francez și englez? Comunicați-ne-o și noo, trimiteți din ziarele de aici să vedem ce se mai petrece. Suntem prea nenorociți în întuneric în care ne-a ajuns. Studenții au făcut manifestație la gară armatei întoarsă din Moldova. [...]

THE DIARY OF CALIOPIA (PIA) BRĂTIANU FROM THE TIME OF THE GERMAN OCCUPATION OF BUCHAREST, 1916–1918

Abstract

The article presents the notes made between the years 1916–1918 by Pia Brătianu, Prime Minister Ion I.C. Brătianu's mother. Unpublished until now, they recollect the personal experience of living in the German occupied Bucharest, the correspondence with family members who took refuge to Iași and the attitudes of several of the author's acquaintances. This shapes a subjective image of the events, as viewed by a senior citizen with a rich life experience.

Keywords: First World War, diaries, Pia Brătianu.